

biedt die schriftelijk materiaal alleen niet kan bieden.

Zo biedt *Schrijvers over de oorlog* beelden met de emotionele waarde en intensiteit van de roman; een interview met de auteur, zodat je deze leert kennen en snapt wat hij met zijn boek wilde zeggen. Verder biedt het achtergrondinformatie, zodat je het boek in zijn totaliteit kan bevatten. Zo ontstaat er een complex geheel dat alleen op deze wijze tot stand kan komen en dat meerwaarde aan zo'n programma over het desbetreffende boek geeft.

Evaluatie

Na de uitzendingen komen er standaard enquêtesuitslagen (zoals van elk televisieprogramma). De makers willen echter ook zelf de scholen in om te zien hoe er met het materiaal gewerkt wordt en wat de reacties zijn. Ook hopen ze op spontane reacties van leerkrachten. Docenten kunnen op deze wijze invloed hebben op wat er gemaakt kan worden.

Ik heb begrepen met welke inzet en met welk enthousiasme aan deze serie is gewerkt en ik denk dat dat ook uit de programma's blijkt. Alleen maar kijken dus!

Het tekstboek is voor f9 te bestellen bij de NOT, Afdeling Verkoop, Antwoordnummer 1115, 1200 VB Hilversum (035: 72 36 11).

De precieze uitzenddata van de programma's vindt u in de agenda, op p. 80.

RECENSIE

Itie van den Berg, Jannie Roemeling & Joke Zwart: Vrouwen over taal in hun werk

Tineke Krol, Anke Burger &
Franca van Alebeek,
*Geschoold in de praktijk: vrouwen over taal
in hun werk*
Amsterdam, Pendoor, 1988
288 blz., f 24,50

Taalgebruik van arbeidervrouwen

'Kijk, dit is de brief. Ja, het staat er kort en krachtig, maar je ziet er niet aan af dat ik er soms wel twintig velletjes voor verknoei.'

Literatuur over vrouwen en taal is er volop. De laatste tien jaar is er in binnen- en buitenland veel onderzoek verricht naar de verschillen tussen mannen en vrouwen in taalverwerving en taalgebruik en naar specifieke kenmerken van het taalgebruik van vrouwen. Onderscheid naar klasse wordt er bij vrouwen echter zelden gemaakt en de conclusies zijn meestal gebaseerd op onderzoek onder vrouwen uit de hogere of middenklasse.

De schrijfsters van *Geschoold in de praktijk* hebben vooral te maken met arbeidervrouwen; zij hebben daarvoor behoefte aan studies waarin het taalgebruik van juist deze vrouwen centraal staat. Dezelfde behoefte wordt aangegeven door Open School-begeleidsters. Voor hun werk met laaggeschoolde vrouwen ontbreekt geschikt en ondersteunend materiaal. Ze hebben eveneens behoefte aan materiaal waarin taalscholing van vrouwen wordt verbonden met onderzoek naar hun maatschappelijke positie en hun mogelijkheden na de Open School.

Daarom besloten de schrijfsters tot een on-

derzoeksproject dat zulk materiaal moest opleveren. Ze hebben daarvoor interviews gehouden met vrouwen over wat ze na de Open School zijn gaan doen. Door middel van gesprekken met die vrouwen kon onderzocht worden hoe zij zichzelf zien als taalgebruiker, wat hun volgens henzelf goed afgaat en wat niet, en waaraan dat volgens hen ligt. Het onderzoek werd dus gedaan met de vrouwen samen.

Het resultaat is een boek over tweeëntwintig arbeidervrouwen die in hun jeugd weinig opleiding hebben gehad en die op latere leeftijd naar de Open School zijn gegaan. Deze vrouwen vertellen over het betaalde of onbetaalde werk dat ze na de Open School hebben gevonden. De verhalen vormen concreet materiaal voor andere vrouwen die nu en in de toekomst aan Open Schoolse leergroepen deelnemen.

De verhalen gaan over de invloed van opvoeding en scholing op hun mogelijkheden om te spreken, luisteren, schrijven en lezen. De vrouwen vertellen over het zoeken naar een eigen inbreng in hun werk en ze leggen uit wat hen daarbij helpt of juist hindert. Daarmee is het een boek geworden over de geschiedenis en de praktijk van het taalgebruik van laaggeschoolde vrouwen in werksituaties.

Het boek is geschreven voor vrouwen die als deelneemster of als begeleidster betrokken zijn bij de Open School of vergelijkbare leergroepen voor volwassen vrouwen. Daarnaast biedt het nieuwe informatie voor iedereen die beleidsmatig betrokken is bij de kansen van meisjes en vrouwen op scholing en werk en voor iedereen die geïnteresseerd is in de emancipatie van arbeidervrouwen.

Een visie op taalscholing

Het boek telt 288 bladzijden waarvan er 240 gewijd zijn aan de ervaringen van de vrouwen; de resterende 48 bladzijden bevatten samenvattende opmerkingen. De visie die aan het boek ten grondslag ligt, wordt niet expliciet vermeld. Al lezend en speurend komen we tot een aantal uitgangspunten.

- Binnen taalscholing moet men aandacht hebben voor specifieke doelgroepen, zoals vrouwen of, specifiek, arbeidervrouwen.
- Binnen taalscholing moet men aandacht hebben voor de geschiedenis van de doelgroep, zowel

voor de levensgeschiedenis als voor de daaruit af te leiden taalgeschiedenis.

- Deze levens- en taalgeschiedenissen kunnen niet van buitenaf onderzocht en vastgesteld worden voor de groep arbeidervrouwen, maar dienen in samenwerking met de vrouwen zelf te worden onderzocht.
- Taalscholing dient te zijn afgestemd op de vrouwen in hun huidige situatie, en dient zicht te geven op hun sterke punten ten aanzien van taal om vervolgens hun taalwensen naar boven te halen.
- Taalscholing dient niet alleen afgestemd te zijn op huidige taalwensen en de huidige taalsituatie, maar cursisten moeten vaardigheden verkrijgen waarmee ze toekomstige taalsituaties kunnen aanpakken. Taalbeschouwing, of liever taalgebruiksbeschouwing, is een noodzakelijke extra dimensie in taalscholing.

Wat betekent dit boek voor de praktijk?

Het boek geeft heel veel informatie over vrouwen en taal, maar zegt in het geheel niets over de wijze waarop de informatie gebruikt kan worden in de groepen. We vroegen ons daarom af wat het boek kan betekenen in de praktijk. Dat viel niet tegen.

TAALGESCHIEDENIS In het boek wemelt het van voorbeelden op het terrein van spreken, luisteren, lezen en schrijven.

Trijn: 'Schrijven heeft mij altijd geholpen. Ik ben er pas echt mee begonnen in die zware tijd na het overlijden van mijn man. Ik geloof niet dat iemand me ooit heeft zien schreien, maar ik moet mijn verdriet toch ergens kwijt, waar blijf ik anders. Die eerste drie schriften staan vol met praten met hem. Schrijven is nodig. Ook over de mooie momenten en die zijn er heel veel.'

Loes: 'Na de oorlog ben ik weer gaan werken op een atelier voor herenkleding... Daar heb ik broeken leren maken. Op een gegeven moment kreeg ik ruzie met de chef. Hij gaf me een broek en zei: «Moet je met de grootste zorg behandelen, want die is voor de dochter van meneer Dreesman.» «Nou,» zeg ik, «ik denk dat de dochter van meneer Dreesman meer centen heeft en gemakkelijker aan een broek kan komen dan ieder ander. Ik doe gewoon wat ik altijd doe

en als u het er niet mee eens bent, heeft u pech.»
Ik was daar dus ontzettend brutaal...'

Anja: 'Je bleef thuis tot je trouwde. Andere gedachten werden er gewoon uitgeslagen, en: «Hup, naar je kamer jij.» Dan denk je nog wel, maar dan zeg je het niet meer. En als er dan eens bezoek kwam 's avonds, zeiden ze: «Goh, meid, wat ben je stil.» Ja, denk je dan, als ik iets zeg, is het toch verkeerd. Dus hield ik mijn mond maar. Zo werd je gevormd om te zwijgen.'

Mien: 'Ik wilde meer begrijpen van de wereld om me heen en me er verantwoordelijk voor voelen. Mijn man zei: «Lees dan toch de kranten!» Maar ik kon die kranten niet lezen, dus ik kwam geen stap verder.'

Zo'n collage van fragmenten kan heel geschikt zijn om cursisten aan de praat te krijgen over hun achtergronden met betrekking tot taal, over hun ideaalbeelden, over hun taalbeschouwingskracht. Concrete werkvormen die we daarbij voor ogen krijgen, zijn:

- Het naspelen van een scène (Freije 1988). Vervolgens scènes veranderen en uitbreiden.
- Praten aan de hand van vragen als: Hoe reageert Loes op haar chef? Maakt ze duidelijk wat ze denkt? Kun jij duidelijk maken wat je wil? In welke situaties wel/niet? Loes vindt zichzelf brutaal. Wat vind jij?
- Associëren op 'taal' en 'vroeger' (Ten Hoor 1989).
- Een *elfje* maken rond woorden als 'zwijgen' of 'brutaal'.
- Een geluidsdecor maken bij een van de fragmenten. Een geluidsdecor roept door middel van een reeks geluiden en stiltes een sfeer op die past bij een tekstfragment. Een deel van de groep maakt de geluiden. De anderen staan met hun rug ernaar toe en raden welk fragment of welke situatie er wordt bedoeld.
- Leuzen bedenken als: 'Mijn schrift is mijn vriendin'.
- Videofragmenten bekijken. Bij voorbeeld de bekende documentaire 'Uit de schaduw van de mannen' over onmondigheid en verzet (*Uit de schaduw...* 1989).
- Utdrukkingen bespreken (Van Leeuwen 1978); wat is de boodschap erachter? Bij voorbeeld: 'Proat is 'niks, doun is n ding', 'Vraauwke en swiegen, dat lopt nooit in ain tuug', 't Mout

Een *elfje* is een gedicht dat bestaat uit elf woorden, in een vaste vorm. Een voorbeeld:

Structuur

regel 1: Ieder krijgt het beginwoord gegeven.

regel 2: Een associatie daarop in twee woorden.

regel 3: Vertel in drie woorden iets meer over het beginwoord.

regel 4: Geef een reactie in vier woorden met een werkwoord.

regel 5: Eindig met een conclusie of een uitroep in één woord.

Zwijgen

Geleerd

Al vroeg

Mond dicht houden

Nu overstappen op praten

Moelijk!

al een spreker wezen, dei n swieger verbetert'.

Belangrijk is dat er in ieders persoonlijke geschiedenis gezocht wordt naar gemeenschappelijke elementen. Van daaruit worden er gezamenlijke leerwensen geformuleerd, waarmee vrouwen hun persoonlijke situatie weer moeten aankunnen. Voorbeelden van leerwensen: ik wil leren notuleren, ik wil een brief leren schrijven, leren een verhaal na te vertellen etc.

VERKENNEN VAN TAALDOELEN De vrouwen in deze verhalen weten heel goed aan te geven wat ze aan hun Open School-periode gehad hebben. Vrouwen die aan het begin staan van taalscholing, zijn wel eens teleurgesteld omdat er niet aan hun directe leerwensen wordt voldaan. Veel vrouwen geven als taalwens aan het leren gebruiken van 'd' en 'dt'. Door de voorbeeldverhalen wordt hun duidelijk dat taal meer is dan dat. Taaldoelen die door de vrouwen genoemd worden:

Atie: 'Ik wilde ook leren om me beter te uiten. Want ik weid soms uit en spring van de hak op de tak. Ik had vaak het gevoel dat mensen niet naar me luisterden, bij familie en zo. Ik heb ook niet zo'n duidelijke stem... Maar ik dacht dat ik zelf helemaal niet boeiend was. Mijn man nam

dan bij voorbeeld het gesprek over. Nu zeg ik: «Mag ik het zelf afmaken?»'

Atie: 'Ik maakte wel eens gedichtjes en toen was er op de Open School een lerares Nederlands – die was fantastisch. Die heeft ons de kneepjes bijgebracht van de «d» en «dt», maar ook de liefde voor literatuur en gedichten. Op een keer moesten we ter plekke een gedicht maken over de winter. Ik had er een klaar en vond hem zelf wel wat knullig, maar goed, we lazen ze voor en ze vonden mijn gedicht zó! Zo heb ik ook eens een gedicht gepubliceerd in het kerkeblaadje. Dat heette «Dringend appel» [...] Ik kreeg een kaart van iemand die het gedicht gelezen had met daarop «Hartelijk dank voor uw dringend appel».'

Tiny: 'Ik heb geleerd mijn eigen mening naar voren te brengen. Normaal dacht je: och, ik zeg het maar niet. Nu zeg ik het wel. Dat is iedereen opgevallen. Dat komt door die thema's.'

Gilly: 'Eerst liep dat niet zo goed, want we hadden het gevoel dat we niks leerden. Maar omdat zij zich ontzettend inzette, gingen we praten en vragen stellen en kwamen we er weer achter wat we zelf wilden... Het Nederlands vond ik ook heel fijn. Ik koos het omdat ik moeite had met de «d» en de «t» enzo. Maar we deden ook heel andere dingen. We moesten bij voorbeeld een interview houden. Ik ging naar mijn zwager. Hij stotterde en ik wist dat hij daar last van had. Ik heb een prachtig werkstuk gemaakt. Ik leerde daarvan dat dat iets was wat ik heel goed kon.'

We noemen enkele werkvormen die hierbij geschikt zijn:

- Praten over de herkenning van taalwensen.
- Pleidooien laten houden voor een bepaalde taalwens.
- Een dag laten beschrijven en dan de talige aspecten er uithalen.
- Een domino maken: de taalwensen uit de verhalen neerleggen en de cursisten daarbij hun taalwensen die daar dicht bij in de buurt komen laten aanleggen.

WERKEN AAN TOEKOMSTPLANNEN Aan het eind van Open Schoolse groepen wordt vaak samen met de vrouwen gekeken wat ze willen

na de Open School. De verhalen van deze vrouwen laten diverse mogelijkheden zien en geven ook een beeld van het proces van verder leren op taalgebied in de werksituatie.

Bij de keuze voor wat je wilt doen na de Open School, spelen de aspecten leeftijd, betaald of onbetaald werk een rol. Een werkvorm die deze aspecten naar voren kan halen, is een sorteeroefening of memoryspel maken aan de hand van de inhoudsopgave van dit boek. Bij voorbeeld: 'Atie, 58 jaar: Ik kan beter met de pen overweg.' Waar zou zij terecht zijn gekomen: bestuurslid van een vrouwenvereniging, redactielid van een wijkkrant?

In een keuzeproces zijn veel aspecten van belang. Vanuit dit boek kan met name de talige kant onder de aandacht worden gebracht: wat kan je te wachten staan op taalgebied en wat zou je daar nu nog aan kunnen doen, maar ook hoe je in die situatie kunt reageren:

- Je zelf presenteren, mondeling, schriftelijk.
- Vergaderen.
- Je visie naar voren brengen bij gelijkgezinden, bij meerderen, bij mensen met tegengestelde visies.
- Kritiek geven, boos worden.
- Achter je eigen ideaalbeelden komen, bij voorbeeld niet hard of onaardig over willen komen.
- Contact opnemen, mondeling of schriftelijk, met officiële instanties.
- Benoemen van negatieve benamingen voor taalactiviteiten op een positieve manier, bij voorbeeld 'meningen weerleggen' in plaats van 'tegenspreken'.
- Brieven schrijven waar geen voorbeeld voor bestaat.
- Ondersteuningsgesprekken vragen en voeren.
- Thuis gesprekken kunnen voeren.

Samenvatting

Bij het lezen van het boek ga je voor een groot deel onder in de individuele verhalen van vrouwen. De concluderende opmerkingen na elke cluster van verhalen zijn verhelderend, evenals de afsluitende samenvatting. We blijven echter benieuwd naar antwoorden op vragen als de volgende.

- Hoe verhouden zich leerprocessen op het terrein van zelfvertrouwen krijgen tot leerprocessen als het leren lezen van de krant? Met een

aantal verhalen wekken de schrijfsters de indruk dat vrouwen langzamerhand zelf en zelf-ontdekkend hun weg zoeken door de taal, waarbij ze elkaar stimuleren. Maar hoe heeft Mien nou die krant leren lezen?

- Welke taalstrategieën geef je cursisten mee?
- Het spreken en schrijven wordt door de vrouwen op diverse plekken verwoord. Lezen en luisteren in veel mindere mate: hoe komt dat?
- Welke taalkenmerken, behalve de cultuur van het zwijgen, horen nog meer bij arbeidervrouwen? Opvallend is dat de schrijfsters streektaal niet noemen als een van de kenmerken. Alleen negatieve taaluitingen, zoals overemotioneel reageren, zijn voorbeelden die in het boek genoemd worden. Verschillende analyses van vrouwentaal en mannentaal hebben toch wel meer kenmerken opgeleverd, zoals het vaak voorkomen van de vragende vorm in taaluitingen van vrouwen.
- Welke taalvaardigheden kun je oefenen met het oog op de toekomst en welke niet? In het boek wordt bij voorbeeld geconstateerd dat geen werkplek gelijk is aan een andere.

De lezers van 'Functionele taalvaardigheden' van Lammers (1989) kunnen echter met een beetje speurwerk wel aan hun trekken komen. We noemen hieronder een aantal problemen die betrekking hebben op de functionaliteit van taalvaardigheden.

- Hoe selecteer je relevante communicatieve situaties? In dit boek wordt duidelijk dat dat een zaak is die de groep vrouwen aangaat.
- Hoe ga je om met privé-communicatie, waar heel andere taalnormen gehanteerd worden dan in openbare communicatie? Wij zijn er voor om openbare en privé-communicatie strikt te scheiden. In de verhalen van de tweeëntwintig vrouwen uit *Geschoold in de praktijk* wordt die scheiding zeker niet gemaakt. Het geleerde wordt ook in hun privé-situatie toegepast en communicatie in de privé-situatie is ook onderwerp binnen de taalscholing. 'Op de Open School en het MBO bespraken wij hoe wij die gesprekken bevredigend konden voeren, zodat de echtgenoot mee kon groeien.'
- Hoe zorg je voor generalisatie van het geleerde,

als je uitgaat van functionele individuele taalwensen van cursisten? Lammers (1989) ziet, net als de auteurs van *Geschoold in de praktijk*, taalbeschouwing als het 'enzym' van taalscholing.

- In tegenstelling tot wat Lammers beweert is het dus wel mogelijk het echte leven in de klas te brengen. In *Geschoold in de praktijk* doen vrouwen niet anders. Het zal duidelijk zijn dat het van educatief werkers een hoop inlevingsvermogen, tact en didactische vaardigheid vereist om vanuit die verhalen aan taalscholing te doen.

Daarin zien we een gemis in dit boek. Het vergt nogal wat van educatief werkers om taalonderzoek te doen zoals in *Geschoold in de praktijk*. En het vergt nogal wat om vervolgens met die verhalen aan de slag te gaan. Met enige vindingrijkheid is uit dit boek bruikbaar materiaal te halen. Tweeëntwintig verhalen vinden we wel wat veel. Je gaat er als lezer snel in onder. Bovendien hebben ervaren docenten al snel zelf vrouwen voor ogen, vrouwen die ze in hun groepen van nabij hebben meegemaakt.

Dat laat niet onverlet dat ons leuke vrouwen worden voorgeschoteld, die vanuit de cultuur van het zwijgen tot een cultuur van taalvaardig handelen zijn gekomen. Een boek voor op het nachtkastje: af en toe een verhaal.

Met dank aan Wanda Dijkman en Anita Middel

Literatuur

- Freije, Aly, & José Helmus, *Spel zegt meer dan 1000 woorden; werkboek dramatische middelen in de basis-educatie*. Groningen, COVE/De Stiep, 1988.
- Hoor, Corina ten, & Anita Middel, *De strippenkaart en 100 andere tips voor leesactiviteiten in de volwasseneducatie*. Assen, Werkgroep Leesplezier, p/a SEW Drenthe, 1989.
- Lammers, H., 'Functionele taalvaardigheden' in: *Moer* 1989/6, p. 258-264.
- Leeuwen, P.J. van, & J. Niemeyer, *Sprokkelholt; 1000 Groninger gezegden, spreekwoorden en uitdrukkingen*. Groningen, 1978.
- Uit de schaduw van de mannen, vrouwenemancipatie in Nederland 1930-1940*. Baarn, D ST, 1989. Brochure bij de videoband.